

ВАСИЛЬ ФАЗАН
(Полтава)

ВИВЧЕННЯ ПЕДАГОГІКИ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ДУХОВНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ (ПОЧ. ХІХ – 20-ТІ РОКИ ХХ СТ.)

Досліджено проблему вивчення педагогіки у вищих духовних закладах України початку ХІХ – 20-х рр. ХХ ст. Із позицій сучасності проаналізовано історію та еволюцію навчальних духовних закладів, а також зміст педагогічної підготовки в них.

Ключові слова: вищі навчальні духовні заклади, богословська наука, навчальні програми, духовно-освітні реформи, Київська духовна академія.

Для проведення ґрунтовного дослідження обраної наукової проблеми було визначено як необхідне комплексне вивчення сукупності опублікованих і неопублікованих (архівних) документальних матеріалів. До опублікованих джерел нами відносяться матеріали: офіційного діловодства зазначеного періоду; діловодство духовних академій; періодичний друк; твори педагогів і богословів; наукові праці; матеріали науково-педагогічних дискусій.

Переважна частина джерел належать до матеріалів діловодства, становить добірку документів різного характеру, що зумовило необхідність виділення декількох видів джерел у цій розвідці. Тому мета нашого наукового пошуку – розглянути проблему вивчення педагогіки у вищих духовних закладах України, яка є майже не дослідженою або дослідженою фрагментарно з огляду на специфіку життя та становища Церкви в радянський період.

До архівних і рукописних джерел кінця ХVІІІ – початку ХІХ ст., які дають уявлення про вивчення педагогічних дисциплін, у першу чергу, – морального богослов'я, відносимо акти і документи з історії Київської духовної академії [1], які дають змогу встановити назви навчальних курсів, їх зміст та специфіку викладання у 1796–1808 рр.; твори учених-богословів, а також описи досвіду і результатів підготовки вихованців Київської духовної академії, видані по закінченні першого курсу 1823 р. та „Огляд богословських наук у викладанні їх у вищих духовних закладах”, виданий за рішенням комісії духовних училищ у 1814 р. Суттєвим для дослідження джерелом, яке дає можливість комплексного аналізу матеріалів першої та другої половини ХІХ ст., є твори протоієрея Ф. Титова з історії Київської духовної академії, що дають змогу прослідкувати еволюцію вивчення та викладання педагогічних дисциплін з 1796 по 1915 рр. [7].

Багатий джерельний матеріал дають віднайдені нами в архівах праці педагогів і богословів, викладачів Київської духовної академії середини ХІХ та

початку ХХ ст. Ці твори як педагогічні посібники були рекомендовані для використання у навчальному процесі вивчення та викладання педагогіки у вищих духовних закладах освіти у визначений нами для дослідження період.

Важливу групу джерел становлять законодавчі акти середини ХІХ століття, видані імператором Олександром ІІ по духовному навчальному відомству. Це „Височайше затверджені 8-го травня 1867 року Головні положення про присудження премій Архієпископа Харківського і Охтирського Макарія, за кращі твори з наук світських”, „Височайше затверджене 23 січня 1868 р. Положення про конкурси на премії Преосвященного Макарія, Архієпископа Харківського і Охтирського, за твори з предметів богословських і взагалі духовної освіти”, „Височайше затверджене 24 жовтня 1876 р. Положення про права і переваги осіб, службовців при духовних навчальних закладах, і осіб, що отримали вчені богословські ступені і звання”, а також Височайший Указ Імператора від 20 березня 1879 р. про вступ вихованців духовних семінарій до університетів та інших вищих навчальних закладів, який різко обмежував право семінаристів на вступ до світських вишів [1].

До цієї групи джерел входять так звані офіційні керівні документи, представлені затвердженими в 1867 р. Статутом духовних училищ і Статутом православних духовних семінарій, а також прийнятим у 1869 році Статутом духовних академій [1]. Значення цих документів у вивченні проблеми вивчення та викладання педагогіки у вищих навчальних духовних закладах велике, оскільки саме в них зафіксовані всі основоположні принципи навчально-виховного процесу, розроблені в ході духовно-навчальної реформи 1867–1869 рр. У статутах містяться короткі відомості про структуру навчальних курсів, професійні функції педагогів, основні критерії оцінки претендентів на викладацькі посади, перелік засобів усебічного розвитку особистості, зокрема, естетичного і фізичного. Крім того, до статутів духовних навчальних закладів додавалися розклади занять із визначенням установленної кількості тижневих уроків для кожного курсу з усіх педагогічних, богословських і світських дисциплін. Документи, що відображають діяльність Навчального Комітету при Святійшому Синоді, а також самого Синоду, дають змогу зрозуміти сутність процесів, спрямованих на реорганізацію навчально-методичної бази духовних навчальних закладів і вирішення найбільш актуальних проблем духовної освіти, що виникли в пореформений період. Це, перш за все, журнали і висновки Навчального Комітету, розпорядження і циркулярні вказівки Синоду по духовному навчальному відомству, в яких висвітлювалися питання використання в духовних навчальних закладах новітніх досягнень педагогіки і методики викладання, аналізувалася навчальна література, що претендувала на використання в церковній школі як підручників і посібників, обговорювалися кадрові проблеми. Важливим для аналізу в контексті нашого дослідження є також вірнопіддані звіти обер-прокурора і міністра народної освіти Д. Толстого, що займав ці посади з 1866 року. Сучасні автори відзначають особливу цінність звітів Д. Толстого по відомству православного сповідання за 1865–1868 рр., 1874–1875 рр. і 1882 р., опубліковані, зокрема, в періодичних виданнях „Духовний вісник”, „Православний огляд”, „Християнське читання”, „Харківські Єпархіальні Відомості”. Ці документи містять важливу інформацію про підготовчий етап реформи церковної освіти 1867–1869 рр., окремі статистичні відомості по духовних навчальних закла-

дах, і відомості, що стосуються кадрової проблеми в семінаріях і академіях. Д. Толстой у своєму звіті міністра народної освіти за 1872 рік повідомляв про встановлення в російських університетах стипендій для студентів, що виявили бажання викладати в церковній школі фізико-математичні дисципліни після закінчення відповідних факультетів [7].

Окремо виділяються матеріали офіційного діловодства Київської духовної академії, що відображають широкий спектр поточних академічних проблем, зокрема – навчальних, наукових і кадрових, та дають уявлення про вивчення та викладання педагогічних дисциплін у вищих навчальних духовних закладах обраного нами для дослідження періоду. Вони включають значну кількість звітних документів (звітів, річних актів, протоколів засідань рад) про стан Православних духовних академії. Використання академічних звітів, річних актів, протоколів засідань рад обумовлене викладом у них навчальних програм з морального богослов'я і педагогіки, проектів, пропозицій, тощо, що дозволило не тільки проаналізувати їх зміст, але й порівняти аналогічні програми різних академії, виявивши спільні риси й окремі тематичні розбіжності; крім того, звітні матеріали містять цінну статистичну інформацію про зміни чисельності викладацького складу духовних академії [1]. Звіти і річні акти про стан Київської духовної академії в 1876–1911 навчальних роках дозволяють скласти певне уявлення про проблеми християнського-богословських і педагогічних навчальних курсів, а протоколи засідань ради імперської Київської духовної академії – про специфіку формування і розвитку педагогічної науки у вищих духовних навчальних закладах обраного періоду [1].

Серед джерел важливе місце посідають періодичні видання. У 60-і роки XIX ст. у Російській імперії склалася православна духовна журналістика, специфікою якої було висвітлення церковних питань і проблем: газети „Харківські Єпархіальні Відомості“, „Церковно-громадський вісник“, „Церковний вісник“, журнали „Духовний Вісник“, „Християнське читання“, „Недільні читання“, „Православний огляд“, „Віра і розум“, „Подорожній“, „Читання про виховання“, „Праці Київської духовної академії“ та інші. На сторінках цих видань відображено процес становлення і розвитку педагогічних навчальних дисциплін у вищих духовних закладах освіти, спектр навчально-методичних і педагогічних проблем православної духовної освіти, питання підготовки висококваліфікованих наукових і викладацьких кадрів.

Схарактеризовано комплекс джерел, що стосуються періоду XIX – 20-х років XX ст., дає багатий матеріал для аналізу проблеми вивчення педагогіки у вищих духовних навчальних закладах України в цей час. Праці сучасних вітчизняних і зарубіжних дослідників також дають певну можливість доповнити картину подій визначеного періоду та отримати окремі дані для висвітлення проблеми дослідження.

У 1996 р. в „Українському історичному журналі“ була опублікована стаття „З історії Київської духовної академії“, автор якої Н. Шип уперше в українській науці зробила спробу дослідити історію цього навчального закладу із сучасних позицій, довівши, що діяльність КДА представляє інтерес і з науково-пізнавальної, і з практичної, і з політичної точок зору [9]. Проте оглядовий характер роботи не дозволив авторці конкретизувати окремі аспекти, тому питання організації навчального процесу і педагогічної підготовки в

академії були згадані лише побіжно. Стаття А. Полонського „Православна церква в історії Росії: синодальний період” являє собою оглядовий нарис, у якому серед безлічі аспектів автор торкається і проблеми духовно-освітніх перетворень 1867–1868 рр. Проте наведені факти недостатньо переконливі, відсутній аналіз архівних матеріалів і рукописних джерел.

Опубліковано також роботи сучасних російських дослідників, присвячених видатним представникам церковної науки і освіти, чії імена у наш час відомі лише обмеженому колу фахівців або невідомі зовсім.

М. Торгова в статті „Історико-філософські переконання Архімандрита Гавриїла (Воскресенського)” [8] проаналізувала світоглядні переконання архімандрита Гавриїла (Воскресенського), професора Казанської духовної академії, який викладав у ній з 1835 по 1850 рр. філософські дисципліни. Проте еволюція поглядів архімандрита Гавриїла показана авторкою на тлі розвитку загальної „філософсько-теоретичної установки”, що домінувала на той період у Росії і, зокрема, в духовно-академічній думці. Не визначені сучасні аспекти значення наукової спадщини визначного богослова і філософа, його багатого досвіду наукової та викладацької діяльності.

Стаття В. Тарасової „Професор М.М. Глибоковський і реформа вищої духовної школи в Росії в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.” [6] присвячена видатному історикові Руської Церкви, професорові Санкт-Петербурзької духовної академії М. Глибоковському і його участі в розробці реформи православних духовних академій 1910 року. У роботі також пропонується короткий огляд стану духовної академічної освіти в Росії в другій половині 60-х рр. ХІХ ст. – на початку ХХ ст.

Внесок М. Торгової і В. Тарасової у розгляд проблем духовної освіти полягає в тому, що вони вперше запропонували принципово новий підхід до дослідження діяльності прогресивних представників Руської Православної духовної науки, оцінивши їхній внесок у розвиток церковної школи й освіти з позицій сучасної науково-історичної думки.

Одними із перших наукових розробок у сфері державно-церковних відносин у сучасній українській історичній і педагогічній науці стали публікації учених Полтавського державного педагогічного інституту імені В.Г. Короленка, що увійшли до збірки „Релігійна освіта в Україні (перша половина ХХ ст.)”, виданої в 1997 р. Автори дослідили низку проблем православної церковної освіти в період із 1884 по 1953 рр., причому домінуючою виявилася проблема розвитку духовної освіти в радянський період. У статті С. Гладкого наводяться окремі факти, що стосуються не лише Полтавської, а й Чернігівської єпархії, які свідчать про кризовий стан Руської православної церковної освіти в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. [2].

У 2001 році в журналі „Людина і політика” було опубліковано статтю „Деяко про часопростір духовності Київської духовної академії” [4]. Її автори Н. Мозгова, В. Дорошевич і Г. Волинка зуміли виділити для свого дослідження важливе питання в історії академії – її просторово-часовий вплив на підконтрольні території, зокрема, Тифліську єпархію. У статті зустрічаються окремі факти з історії Київської духовної академії, розвитку академічної філософської школи.

Короткий нарис історії Київської духовної академії знаходимо і в статті її ректора, протоієрея М. Забуги „Християнське благочестя і висока осві-

ченість”, опублікованій в журналі „Персонал” у 2001 році [3]. Ця праця є систематизованим оглядом основних віх в історії академії та відображає богословську позицію автора. Проте протоієрей М. Забуга не торкнувся проблеми наступності історичних етапів в умовах становлення сучасної системи духовної освіти, адже використання навчально-педагогічних традицій і досвіду вивчення та викладання педагогіки, що існували в Православній вищій духовній школі Російської імперії кінця 60-х – початку 80-х рр. ХІХ ст., могло б зіграти значну роль в удосконаленні сучасної школи і християнської освіти, яка відроджується.

Отже, опубліковані в останнє десятиліття окремі розробки з проблеми вивчення та викладання педагогіки у вищих духовних навчальних закладах далекі від фундаментальних теоретичних досліджень і не виходять за рамки публіцистичних статей узагальнювального характеру. Проте вони є спробами сучасних авторів відмовитися від стереотипів, знайти нові підходи до вивчення історії Православної духовної освіти і провідних духовних навчальних закладів, до висвітлення педагогічної і просвітницької діяльності кращих представників церковної школи і науки ХІХ – 20-х років ХХ століття.

У рамках нашого дослідження виникла також необхідність проаналізувати ряд праць, які належать представникам історико-філософської думки російського зарубіжжя ХХ ст. Ці праці лише досить недавно почали перевидаватися в Україні. Вони містять детальний аналіз Руської Православної духовної освіти ХІХ ст., дані про вивчення історії православної церковної школи та її педагогічного компонента.

І. Смолич у своїй фундаментальній роботі „Історія російської Церкви. 1700–1917 рр.”, уперше опублікованій у 1964 р. в Лейдені і перевиданій у Росії тільки в 1996 р. [5], історії духовної освіти присвячує п’ятий розділ. Автор наводить огляд основних подій, пов’язаних із розвитком церковної освіти в ХVІІ – першій половині ХХ ст. [5]. Комплексний характер праці не дозволив здійснити конкретніше дослідження педагогічного компонента духовної освіти, проте становить цінність для нашої роботи. Заслугою І. Смолича, на наш погляд, є те, що досліджуючи хід і результати духовно-освітньої реформи 1867–1869 рр., він уперше спробував визначити її передумови: зміни в соціальному складі населення імперії, розвиток богословсько-філософської науки, потреба в освіті і вихованні народних мас.

І. Смолич приділив значну увагу питанням підготовки педагогічних кадрів для церковної школи і пов’язаним із ними проблемам якісного рівня викладання. У книзі також наводяться біографічні дані про найбільш видатних наставників духовних академій. Використовуючи здебільшого статуту духовних навчальних закладів, автор характеризує зміст навчальних курсів у церковній школі, перераховує основні програмні дисципліни. У цілому дослідження І. Смолича дає змогу отримати систематичні знання з історії православної духовної освіти ХVІІІ – поч. ХХ століття.

Багатогранний твір протоієрея Г. Флоровського „Шляхи російського богослов’я” [10] – унікальна історико-філософська, літературна і бібліографічна робота з проблем православної духовності, опублікована в Парижі в 1937 р. Протоієрей Г. Флоровський не намагався створити систематичний нарис історії православної духовної освіти в Росії, а використав лише окремі факти, необхідні для пояснення й усвідомлення головних напрямів розви-

тку релігійної думки. Автор дає загальну характеристику і критичну оцінку як докорінним перетворенням церковної середньої і вищої освіти, так і їх ініціаторам.

Необхідно підкреслити, що оцінка протоієреєм Г. Флоровським духовної навчальної реформи 1867–1869 рр. містить багато критичних зауважень: головним недоліком автор вважає прагнення реформаторів зближувати духовну освіту із світською, ігноруючи при цьому церковні потреби. Ця думка є цілком обґрунтованою, урахуваючи традиційний богословський світогляд протоієрея Г. Флоровського. У дослідженні протоієрея Г. Флоровського висвітлюються проблеми викладання в церковній школі XIX ст. ряду світських дисциплін, переважно філософії і класичних мов. Проте домінуюче місце в роботі протоієрея Г. Флоровського займають дані про наукову діяльність викладачів духовних академій, зокрема, у галузі філософії та історії церкви [10].

Таким чином, твори істориків і богословів у еміграції з проблеми педагогічного компоненту православної духовної освіти і вивчення педагогіки у вищих духовних навчальних закладах представляють інтерес тільки в сукупності із загальним обсягом досліджень із цього наукового питання, оскільки вони не охоплюють усієї глибини проблеми. У дорадянській, радянській, пострадянській і емігрантській історичній та педагогічній науці проблема вивчення педагогіки у вищих духовних навчальних закладах у XIX – 20-х рр. XX ст. практично не розроблена. Проте відсутність спеціальних комплексних, систематичних досліджень із цієї наукової проблеми певною мірою компенсується наявністю окремих робіт, у яких висвітлюються аспекти педагогічної підготовки учнів семінарій і слухачів духовних академій. Окремо зазначимо, що переважна більшість подібних робіт присвячена історії православної духовної освіти в цілому, історії окремих духовно-навчальних закладів або історії Руської Православної Церкви, різним аспектам її діяльності, належить до дорадянського періоду. Ретельний аналіз цих робіт виявив, що їхній описовий характер, наявність значного масиву даних може бути основою для сучасного науково-аналітичного дослідження. Торкаючись проблеми вивчення та викладання педагогіки в контексті православної духовної освіти, більшість авторів наводять загальний огляд змісту загальноосвітніх і педагогічних курсів у духовних училищах, семінаріях і академіях, комплекс даних про навчальне навантаження, відведене для викладання даних дисциплін, короткі відомості про педагогів. Характеризуючи вивчення проблеми в дорадянський період, необхідно відзначити, що автори об'єктивно відображають історію православної церковної освіти і надають сучасним дослідникам обсяг фактичного матеріалу, який стосується наукового забезпечення й організації навчального процесу вивчення та викладання педагогіки у вищих духовних закладах Російської імперії поч. XIX – 20-ті рр. XX ст.

Радянський період розвитку науки в цілому і педагогіки зокрема став помітним регресом у вивченні проблем православної духовної освіти та її педагогічного компоненту. Ідеологізація провідних наукових позицій не сприяла об'єктивному підходу до висвітлення діяльності Руської Православної Церкви та інтенсивності наукових досліджень у цій галузі. У період з 1917 по 1985 рр. майже не видавалися роботи з церковно-релігійної проблематики, в яких розглядалися питання педагогічної підготовки вихованців вищих

духовних навчальних закладів, що робить вивчення викладання у вищих духовних навчальних закладах освіти в цей період досить проблематичним.

У пострадянський період розробка проблеми вивчення та викладання педагогіки у різних типах навчальних закладів стала одним із провідних напрямів історико-педагогічної науки. У працях сучасних дослідників бачимо спроби об'єктивного й усестороннього розкриття діяльності Руської Православної Церкви у напрямі підготовки педагогічних кадрів. Проте не існує значних, комплексних розробок з історії вищої православної духовної освіти початку ХІХ – 20-х років ХХ ст., а окремі аспекти, зокрема, і педагогічний компонент вищої духовної освіти, розглядаються в роботах, опублікованих в 1991 – 2008 рр., лише епізодично.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Духовной Академии 1796 – 1869 г. г. – К. : Типогр. Киевопечерской Лавры, 1870. – 450 с.
2. Гладкий С. Руська православна церква кін. ХІХ – поч. ХХ ст. / С. Гладкий // Релігійна освіта в Україні (перша половина ХХ ст.) – Полтава, 1997. – С. 57 – 60.
3. Забуга Н., прот. Украинское Православие на рубеже тысячелетий / Н. Забуга // Персонал. – К., 2001. – № 1. – С. 13 –18.
4. Мозгова Н. Дещо про часопростір духовності Київської духовної академії / Н. Мозгова, В. Дорошкевич, Г. Волинка // Людина і політика. – 2001. – № 2. – С. 125 –139.
5. Смолич И. К. История Русской Церкви (1700–1917) / И. К. Смолич. – М. : Изд-во Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1996. – Кн. 8. – Ч. 1. – 1996. – 799 с. ; Кн. 8. – Ч. 2. – 1997. – 798 с.
6. Тарасова В. А. Профессор Н. Н. Глубоковский и реформа высшей духовной школы в России в конце ХІХ – начале ХХ вв. / В. А. Тарасова // Вестник Московского университета. – М., 2001. –180 с.
7. Титов Ф. И., прот. Имперская Киевская Духовная Академия в ее трехвековой жизни и деятельности (1615 – 1915 г.г.). Исторические записки / Ф. И. Титов – К. : Типогр. И. И. Чоколова, 1915. – 423 с.
8. Торгова М. В. Историко-философские воззрения Архимандрита Гавриила (Воскресенского) / М. В. Торгова // Вестник Московского университета. – М., 2000. – 178 с.
9. Шип Н. А. З історії Київської духовної академії / Н. А. Шип // Український історичний журнал. – 1996. – № 3. – С. 91 – 105.
10. Флоровский Г., прот. Пути русского богословия / Г. Флоровский – [3-е изд.]. – Paris: YMCA-PRESS, 1983. – 600 с.

ВАСИЛИЙ ФАЗАН

ИЗУЧЕНИЕ ПЕДАГОГИКИ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ДУХОВНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ УКРАИНЫ (НАЧ. ХІХ – 20-Е ГОДЫ. ХХ В.).

Исследована проблема изучения педагогики в высших духовных заведениях Украины начала ХІХ – 20-х гг. ХХ века. С позиций современности проанализирована история и эволюция учебных духовных заведений, а также содержание педагогической подготовки в них.

Ключевые слова: высшие учебные духовные заведения, богословская наука, учебные программы, духовно образовательные реформы, Киевская духовная академия.

VASILIIY FAZAN

THE STUDY OF PEDAGOGICS IS IN HIGHER EDUCATIONAL SPIRITUAL ESTABLISHMENTS OF UKRAINE (OF XIX – 20TH XX ITEM).

It is necessary to mark that a problem of study of pedagogic in higher spiritual establishments of Ukraine at the beginning of 90th XX age. Only became possible to probe history and evolution of educational spiritual establishments.

Keywords: higher educational spiritual establishments, theological science, on-line tutorials, spiritually educational reforms, Kiev spiritual academy.

Одержано 20.10.2010, рекомендовано до друку 2.11.2010.

УДК 2-523.42+2-772(477.53):[2-753]-055.2

ЛЕСЯ КЛЕВАКА
(Харків)

ДІЯЛЬНІСТЬ ЖІНОЧИХ ЦЕРКОВНО-ПАРАФІЯЛЬНИХ ШКІЛ ТА ЄПАРХІАЛЬНИХ ЖІНОЧИХ УЧИЛИЩ ПОЛТАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Визначено особливості й суперечності навчально-виховного процесу в жіночих церковнопарафіяльних школах та єпархіальних жіночих училищах Полтавської губернії другої половини ХІХ-початку ХХ ст.

Ключові слова: жіноча освіта, церковнопарафіяльні школи, єпархіальні училища, навчально-виховний процес.

Інтеграція України в європейський освітній простір, розбудова демократичної правової держави вимагають інтенсивних пошуків нової парадигми освіти і виховання підростаючого покоління. Сучасне суспільство, у якому вирішальним чинником стає рівень освіченості й загальної культури кожної особистості, висуває нові вимоги до реформування вітчизняної освітньої системи, більш активного використання історичних надбань і традицій української освіти. У цьому контексті важливим є дослідження аспектів становлення і розвитку жіночої освіти на території України, що і визначило мету нашого наукового пошуку – обґрунтування особливостей здійснення навчально-виховної процесу в жіночих церковнопарафіяльних школах та єпархіальних жіночих училищах Полтавської губернії

Грунтовний матеріал із проблеми організації та діяльності жіночих навчальних закладів в Україні містять праці О. Аніщенко, В. Вірченко, Т. Сухенко та інших науковців. Для вивчення такої проблеми як урядова політика в галузі жіночої освіти, безперечний інтерес становить праця С. Рождественського. Деякі особливості організації та навчально-виховної роботи в жіночих середніх закладах духовного відомства розглянуто в статті Д.Семьонова.